

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته اندیشه سیاسی در اسلام

عنوان:

راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی

(روند، ضمانت و اجراء)

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر یحیی فوزی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد حسین جمشیدی

پژوهشگر:

حسین بابائی

دی 1391

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تقدیم به:

- پدر و مادر بزرگووارم به خاطر زحمات بی دریغشان
- و همسر عزیز و مهربانم که اسوه صبر و تحمل بود و مشکلات مسیر را برایم تسهیل نمود و در تمام طول تحصیل همراه و همگام من بوده است.

تشکر و قدردانی:

سپاس خدای را که سپاسگذاری را بهای نعمتها و افزایش نیکباهش قرار داد.

به مصداق حدیث شریفه ((من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق)) بر خود واجب می دانم تا از زحمات بی شائبه استاد فرزانه و دلسوز جناب آقای دکتر یحیی فوزی، که اشارات و راهنماییهای ایشان راهگشای انجام این تحقیق بوده است، صمیمانه و خالصانه سپاسگذاری نمایم و نیز از استاد مشاور ارجمند جناب آقای دکتر محمدحسین جمشیدی، که با ارائه نظرات ارزنده خود اینجانب را مرهون لطف خود ساخته اند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از کلیه اساتیدی که در طول دوره تحصیل خالصانه و صادقانه زحمت کشیدند تا دانش و آموخته های خویش را در اختیار اینجانب و سایر دانشجویان قرار دهند کمال امتنان و سپاسگذاری را می نمایم.

و از حمایت و پشتیبانی های پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها نیز کمال تشکر را دارم و در آخر از همسرم به خاطر زحماتی که در این راه متحمل شدند و اوقاتی که متعلق به او بود و چشم پوشید تشکر می نمایم.

شماره: ۵۶۱۸۶۷۰۰۸۰۳

تاریخ: ۲۰۱۱/۰۹/۲۹

پست: /

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

باسمه تعالی صور تجلیسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و یا درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

آقای حسین بابایی دانشجوی رشته اندیشه سیاسی در اسلام

تحت عنوان: «راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (س) (روند، ضمانت و اجرا)»
در تاریخ ۱۳۹۱/۱۰/۲۷ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه عالی ..... امتیاز: ۱۹٫۷۵ دفاع مجدد مردود

قبول مشروط با درجه: (با اصلاح) ..... امتیاز: ..... مرجع تأیید نهایی:

شرح اصلاحات مورد نیاز:

۱-
۲-

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه‌ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از ۱۴ به بالا

۱- قبول با درجه عالی ۱۹-۲۰ ۳- قبول با درجه خوب ۱۶-۱۷/۹۹

۲- قبول با درجه بسیار خوب ۱۸-۱۸/۹۹ ۴- قابل قبول ۱۴-۱۵/۹۹

ب) مردود کمتر از ۱۴

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	جناب آقای دکتر یحیی فوزی	دانشیار	
۲- استاد مشاور:	جناب آقای دکتر محمد حسین جمشیدی	استاد	
۳- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر منصور انصاری	عالم	
۴- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر علی مرشدی زاد	استاد	

امضاء
مدیریت تحصیلات تکمیلی

امضاء
نماینده تحصیلات تکمیلی

امضاء
مدیر گروه

تهران: خیابان فردوسی شمالی، ابتدای خیابان شهید تقوی (کوشک) پلاک ۵۳، تلفن ۴-۶۶۷۲۴۰۹ و ۷-۶۶۷۴۳۰۴۳، شماره: ۶۶۴۲۸۲۵

وب سایت اینترنتی: www.ri-khomeini.com پست الکترونیک: info@ri-khomeini.com صندوق پستی: ۱۳۷-۱۱۴۵۵ کد پستی: ۱۱۴۵۶۸۹۳۲۸

چکیده
پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: اندیشه سیاسی در اسلام
عنوان پایان نامه: راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (روند، ضمانت و اجرا)
نام و نام خانوادگی دانشجو: حسین بابائی
استاد راهنما: جناب آقای دکتر یحیی فوزی
استاد مشاور: جناب آقای دکتر محمد حسین جمشیدی
تاریخ شروع پایان نامه: دی ماه 1390
تاریخ اتمام پایان نامه: دی ماه 1391
<p>چکیده پژوهش: در این پژوهش راهکارهای جامعی را در حوزه نظارت درونی و بیرونی از آراء امام خمینی (س) استخراج نموده و به بحث گذاشته ایم. راهکارهایی که در حوزه نظارت درونی مطرح و ارائه شده عبارتند از: «ایمان به خداوند»، «داشتن تقوای الهی»، «عدالت»، «تزکیه و تهذیب نفس»، «باور و اعتقاد به اصل حضور و شهود الهی»، «خودکنترلی»، «باور و اعتقاد به شاهد و ناظر بودن پیامبران و اولیاء الهی»، «باور به نظارت بر انسان به واسطه ملائکه الله»، «ایمان به معاد»، «باور به شاهد و ناظر بودن اعضا و جوارح انسان» و «علم و آگاهی». دیگر اینکه، در این تحقیق، به ساز و کارهایی در حوزه نظارت بیرونی، تحت عناوین راهکارهای عمومی و ساختاری، نیز اشاره شده است و مولفه هایی همانند: «امر به معروف ونهی از منکر»، «نصیحت»، «شوری و مشورت» و «رسانه های گروهی»، در قالب راهکارهای عمومی نظارت بیرونی، بر اساس دیدگاه های امام خمینی (س) مورد بحث قرار گرفته اند. همچنین آن راهکارهای نظارتی را که حضرت امام، برای ساختارهای حکومتی بیان نموده؛ تحت عنوان «راهکارهای ساختاری نظارت»، بررسی شده است که در آن ضمن پرداختن به راهکارهای تعبیه شده در ساختارهای نظام سیاسی جمهوری اسلامی، به دیدگاه های آن بزرگوار اشاره گردیده است. علاوه بر این از آنجا که سیره حضرت امام خمینی (س)، به عنوان راهکار، سرمشق بسیار مفیدی در نظارت بر عملکردها می باشد؛ به برخی از نظارت های بیرونی به عمل آمده از سوی ایشان نیز در این پژوهش اشاره می شود، تا در حوزه نظارت بیرونی، چراغ راهنمایی برای جمهوری اسلامی ایران، به عنوان مهمترین مصداق حکومت دینی در قرن حاضر باشد. روش تحقیق ما در این پژوهش به صورت توصیفی و جمع آوری داده ها به شیوه کتابخانه ای می باشد.</p> <p>کلید واژه ها: نظارت، نظارت درونی، نظارت بیرونی، حکومت اسلامی، راهکارهای عمومی نظارت، راهکارهای ساختاری نظارت</p>

English Abstract:

Research center of Imam Khomeini and Islamic Revolution

Degree: MA
Field: Political thought in Islam
Thesis: Monitorin strategies in the Islamic Republic of Imam Khomeini's view (process ,warranty and Implementation)
Students name&Family name: HOSSEIN BABAEI
Supervisor: DR. YAHYA FOZI
Advisor: DR. MOHAMMAD HOSSEIN JAMSHIDI
Thesis Start Date: December 2011
Thesis Completion Date: January 2013
<p>Abstract: This research has extracted comprehensive solutions in venue of Internal and external monitoring out , form his opinions an put them to deloate. the strategies included in internal monitoring are as: "Faith in God", "havin piety", "Justice", "Self-purification", "Belief in God's presence and witness", "Self-Control", "Believe in the prophets and saints of God to witness", " Monitoring of human belief The angels of God", "Faith in the Resurrection", " Believe the witness of human organs", "Knowledge". Be sides, in this research, strategies in external monitoring, as general and structural guidelines, has been mentiond as well, and components like: "inventing to the good and forbidding the evil", "protreptic", "consulation", "mass media", has been argued as general strategies of external monitoring according to Imam Khomeini's opinions. Also the monitoring strategies which Imam has stated for government structu the strategies contrived in political system structure of Islamic republic res it is argued as structural strategies of the monitoring, and implying, the honorable leaders points of view have been mentioned. be sides, Since, morality of Imam Khomeini as Solution is a useful model for monitoring the operations; To their practical Monitoring morality in this research are referred, To the external monitor, Guide light for Islamic republic of Iran as the most important emblem of a religious government in this century. The research method is descriptive and data collection is documental.</p> <p>Keywords: internal, surveillance, external surveillance, islamic government, general surveillance strategies, structural surveillance strategies</p>

الملخص

معهد الإمام الخميني (رحمة الله عليه) و الثورة الإسلامية

المرحلة الدراسية: الماجستير
الفرع الدراسي: الفكر السياسي في الإسلام
عنوان الأطروحة: آليات الرقابة في الحكومة الإسلامية في رؤية الإمام الخميني (العملية، والضمان، والتنفيذ)
الاسم و اللقب: حسين بابائي
الأستاذ المشرف: الدكتور يحيى فوزي
الأستاذ المستشار: الدكتور محمد حسين جمشيدى
تاريخ بدأ الأطروحة: محرم 1433
تاريخ الانتهاء من الأطروحة: صفر 1434
<p>ملخص البحث: إن هذا البحث، فقد استشف آليات شاملة في ميدان الرقابة الداخليَّة و الخارجيَّة من آراء الإمام الخميني (رحمة الله عليه)، و تناولها ضمن عدَّة مباحث. و الآليات التي تمَّ تقديمها في ميدان الرقابة الداخليَّة هي: «الإيمان بالله»، «التحلَّى بتقوى الله»، «تزكية النفس و تهذيبها»، «العدل»، «الاعتقاد المبدأ الحضور و الشهود الإلهيين»، «الرقابة الذاتية»، «أعتقد أن الأنبياء و الأولياء الإلهيين علينا»، «أعتقد أن شهادة ملائكة الله علينا»، «الإيمان في القيامة»، «أعتقد أن شهادة أعضاء الجسم علينا» و «العلم و الوعى». ثمَّ أنه في هذا البحث، تمَّت الإشارة إلى آليات في مجال الرقابة الخارجيَّة بعنوان «الآليات العامَّة و البنيويَّة» و تناولنا عناصر؛ مثل: «الأمر بالمعروف و النهي عن المنكر»، «النصيحة»، «الشورى و الاستشارة»، «وسائل الإعلام العامَّة»، ضمن الآليات العامَّة للرقابة الخارجيَّة على أساس آراء الإمام الخميني (رحمة الله عليه) كما بحثنا. تلك الآليات الرقابية التي تفضَّل بها سماحته بخصوص الهياكل الحكوميَّة، تحت مسمَّى «الآليات البنيويَّة للرقابة»، و مشيرين إلى الآليات المطروحة في بنى النظام السياسي للجمهورية الإسلاميَّة، كذلك إلى آراء سماحته بشأنها. إضافةً إلى ذلك، و بما أنَّ السيرة لسماحة الإمام الخميني (رحمة الله عليه) كآلية، تشكَّل أنموذجاً ناجعاً للغاية في الإشراف على الأداء، فأشير في طيَّات هذا البحث إلى السيرة العمليَّة الرقابية لسماحته، لتكون في ميدان الرقابة الخارجيَّة نبراساً تستضيء به الجمهوريَّة الإسلاميَّة الإيرانيَّة، بوصفها أهمَّ قدوة للحكومة الدينيَّة في القرن الحاضر. في هذا البحث هو المنهج الوصفي وأسلوب جمع البيانات هو المكتبة.</p> <p>الكلمات الدلالية: الرقابة، الرقابة الداخليَّة، الرقابة الخارجيَّة، الحكومة الإسلاميَّة، الآليات العامَّة للرقابة، الآليات البنيويَّة للرقابة</p>

فهرست اجمالی

2.....	مقدمه: طرح پژوهش.....
11.....	فصل اول) کلیات و مفاهیم.....
35.....	فصل دوم) راهکارهای نظارت درونی در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی.....
65.....	فصل سوم) راهکارهای نظارت بیرونی در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی.....
67.....	گفتار اول) راهکارهای عمومی نظارت بیرونی.....
84.....	گفتار دوم) راهکارهای ساختاری نظارت بیرونی.....
109.....	گفتار سوم) نظارت های بیرونی توسط امام خمینی (س) در بعد عملی.....
124.....	نتیجه گیری و پیشنهادها.....
132.....	فهرست منابع.....

فهرست تفصیلی

2	مقدمه: طرح پژوهش
2	الف) طرح مسئله
3	ب) ضرورت و اهمیت موضوع
4	ج) پیشینه پژوهش موضوع و جنبه های جدید این پژوهش
5	د) نحوه ارتباط موضوع با حوزه مطالعات امام و انقلاب
5	ه) سوال اصلی و سوالات فرعی پژوهش
5	و) پیش فرضها
6	ز) فرضیه های پژوهش
7	ح) تعریف و شاخص سازی مفاهیم
8	ط) روش پژوهش
8	ی) قلمرو پژوهش
9	ک) سازماندهی اولیه پژوهش
11	فصل اول) کلیات و مفاهیم
11	مقدمه
11	الف) مفاهیم
11	1. نظارت
14	2. حکومت اسلامی
15	3. نظارت در حکومت اسلامی
16	4. روند و ضمانت های اجرائی نظارت
17	ب) مبانی نظارت در اسلام
17	1. مبانی نقلی
17	الف) کتاب الهی
21	ب) سنت
23	2. مبانی عقلی
23	ج) انواع و اقسام نظارت

24.....	1. نظارت استطلاعی.....
24.....	2. نظارت استصوابی.....
25.....	3. نظارت آشکار.....
26.....	4. نظارت پنهان.....
27.....	5. نظارت رسمی و غیر رسمی.....
27.....	6. نظارت فردی و جمعی.....
28.....	7. نظارت الهی.....
29.....	8. نظارت سیاسی.....
29.....	9. نظارت قضائی.....
30.....	10. نظارت اداری.....
30.....	د) راهکارهای نظارت.....
30.....	1. راهکارهای درونی نظارت.....
31.....	2. راهکارهای بیرونی نظارت.....
32.....	ه) تقسیمات کلی نظارت.....
32.....	1. نظارت درونی.....
32.....	2. نظارت بیرونی.....
35.....	فصل دوم) راهکارهای نظارت درونی در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی...35
35.....	مقدمه.....
36.....	الف) ایمان به خداوند.....
38.....	ب) داشتن تقوی الهی.....
40.....	ج) عدالت.....
44.....	د) تزکیه و تهذیب نفس.....
49.....	ه) باور و اعتقاد به اصل حضور و شهود الهی.....
51.....	و) خودکنترلی.....
53.....	ز) باور و اعتقاد به شاهد و ناظر بودن پیامبران و اولیاء الهی.....
56.....	ح) باور به نظارت بر انسان به واسطه ملائکه الله.....
57.....	ط) ایمان به معاد.....
57.....	ی) باور به شاهد و ناظر بودن اعضا و جوارح انسان.....
59.....	ک) علم و آگاهی.....

63.....	جمع بندی مباحث.....
65.....	فصل سوم) راهکارهای نظارت بیرونی در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی..
65.....	مقدمه.....
67.....	گفتار اول) راهکارهای عمومی نظارت بیرونی.....
67.....	مقدمه.....
67.....	الف) امر به معروف و نهی از منکر.....
72.....	ب) نصیحت.....
76.....	ج) شوری و مشورت.....
80.....	د) رسانه های گروهی.....
84.....	گفتار دوم: راهکارهای ساختاری نظارت بیرونی.....
84.....	مقدمه.....
85.....	الف) نظارت ولی فقیه بر قوای سه گانه و نهاد های قانونی کشور.....
89.....	ب) نظارت قوای سه گانه بر یکدیگر.....
90.....	1. نظارت قوه مقننه بر قوای دیگر.....
95.....	2. نظارت قوه قضائیه بر قوای دیگر.....
96.....	3. نظارت قوه مجریه بر قوای دیگر.....
97.....	ج) نظارت های درون قوه ای.....
102.....	د) نظارت مجلس خبرگان بر رهبری.....
104.....	ه) نظارت شورای نگهبان.....
109.....	گفتار سوم) نظارت های بیرونی توسط امام خمینی (س) در بعد عملی.....
109.....	مقدمه.....
109.....	الف) نظارت بر قوای مجریه، مقننه و قضائیه.....
112.....	ب) نظارت بر ارگان ها و نهادهای انقلاب اسلامی.....
114.....	ج) نظارت بر قوای نظامی و انتظامی.....
116.....	د) نظارت بر گفتار و اعمال اعضاء بیت و دفتر خویش.....
117.....	ه) نظارت بر وضعیت معیشتی مردم.....
118.....	و) نظارت بر گفتار و اعمال نزدیکان خویش.....
121.....	ز) نظارت بر اعمال افراد و اوضاع کشور در جهت حفظ اسلام.....
123.....	جمع بندی مباحث فصل.....

124.....	نتیجه گیری و پیشنهادها
124.....	1. نتیجه گیری
130.....	2. پیشنهادها
132.....	فهرست منابع
132.....	الف) کتب
135.....	ب) مقالات

مقدمه: طرح پژوهش

مقدمه: طرح پژوهش

الف) طرح مسئله:

نظارت از حقوق بنیادین ملت و از مهمترین شیوه های مهار کردن قدرتهای سیاسی است و از فساد و سوء استفاده صاحبان قدرت از امکانات و اختیاراتی که در دست دارند جلوگیری مینماید و راه را بر سلطه سودجویان و نفوذ دشمنان و فساد کارگزاران حکومت می بندد و زمینه ایجاد هر گونه انحرافی را محدود و کنترل میکند.

فساد صاحبان قدرت، حاکمان و کسانی که در هر سطحی از سلسله مراتب نظام سیاسی و حکومت به اداره امور می پردازند و همچنین سوء استفاده آنان از قدرت و اختیاراتی که در دست دارند و روی آوردن آنها به دیکتاتوری، ظلم، ستم، ثروت اندوزی و ... از مسائلی است که مشکلات عدیده و جبران ناپذیری را برای جامعه و مردم به وجود می آورد و موجب ناکارایی و زوال حکومتها میگردد مگر اینکه راهکارهایی ارائه گردد که بوسیله آن بتوان بر حکومتها نظارت کرد و قدرتی را که منجر به فساد و افسار گسیختگی میگردد مهار نمود. پس نظارت به علت اینکه منجر به جلوگیری از فساد و هدایت حاکمان و کارآمد کردن حکومتها میشود و رسیدن به عدالت، رفاه، برابری، مردم سالاری و ... را موجب میگردد، اهمیت فراوانی می یابد که در دین مبین اسلام تاکید زیادی بر آن شده است.

نظارت امری نیست که از جوامع غربی اخذ شده و به کشورهای اسلامی منتقل شده باشد بلکه ریشه در کتاب الهی و سنت معصومین (ع) دارد. بر این اساس اسلام به عنوان دین جامع و کامل نظارت را بر پایه ها و بنیانهایی محکم استوار نموده و ضرورت آن را به اثبات رسانده و راهکارهایی را برای آن ارائه نموده است که بوسیله آن هم حکومت بر کارگزارانش و هم مردم بر حکومت می توانند نظارت نمایند. این قضیه در قالب مولفه هایی چون امر به معروف و نهی از منکر، نصیحت، تقوا، عدالت و ... ظهور یافته است. چنانکه اسلام حاکم را فوق نظارت ندانسته و وی را در قبال عملکردش مسئول دانسته است.

از آنجائیکه که حضرت امام خمینی (س) یگانه رهبری بودند که توانستند پس از قرون متمادی و در دوران معاصر نخستین حکومت اسلامی را براساس یک نظریه دینی بنیانگذاری نمایند نظارت را در تمامی ابعاد آن اعم از نظارت مردم بر حکومت، نظارت حکومت بر کارگزاران و ... لازم و ضروری دانسته اند و آن را بر پایه های محکم استوار نموده اند و در قالب نظارتهای درونی و بیرونی در تمامی مراحل بدست آوردن و اعمال قدرت دیدگاه های مهمی را در آثار خود ارائه نموده اند که

می تواند مورد استفاده مردم، حاکمان و کارگزاران قرار گیرد؛ و اگر تمامی آنها مو به مو اجراء گردد در آن صورت می توان به جامعه ایده آل اسلامی دست یافت. در این راستا پرسش اصلی ما این است که راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (س) چیست؟ در پاسخ به چنین پرسشی، بررسی آراء و دیدگاه های امام خمینی (س) در خصوص راهکارهای نظارت و صورت بندی آنها در قالبی روشن می تواند چراغ راهنمایی برای صاحبان قدرت، جامعه و ادامه دهندگان راه آن عزیز سفر کرده باشد.

ب) ضرورت و اهمیت موضوع:

نظارت چه در بعد فردی که همانا مراقبت و مواظبت انسان از خود است و چه در بعد سیاسی و اجتماعی که با قدرت سر و کار دارد به عنوان یک ضرورت مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به اینکه احتمال خطا، نقص، انحراف و ناکارایی در همه ارکان نظام سیاسی و عملکردهای صاحبان قدرت وجود دارد لذا نظارت بر نظام سیاسی و حکومت موجب بالا رفتن کارایی، کاهش درصد خطا و اشتباه، دقت در انجام امور و کارآمدی گردیده و توانایی های تنظیمی، استخراجی، توزیعی، پاسخگویی و نمادی آن را افزایش میدهد و نابسامانی ها و مشکلات مختلف کشور در عرصه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ساختار مدیریتی به دلیل وجود نظارت به مرور زمان اصلاح میگردد. پس بنابراین نظارت بر نظام سیاسی و حکومت از اهمیت زیادی برخوردار میباشد.

دیگر اینکه اسلام به عنوان مکتبی که برای حکومت طرح و برنامه ارائه نموده است بحث نظارت در حکومت اسلامی را براساس بسیاری از ادله ها و مبانی عقلی و نقلی از نظر دور نداشته است و راهکارها و معیارهایی را برای آن ارائه نموده است که با راهکارها و معیارهای سایر نظام های سیاسی متفاوت میباشد. بنابراین لازم بود که در طول تاریخ اسلام متفکران و اندیشمندان اسلامی به صورت گسترده به آن (بحث نظارت) می پرداختند؛ اما به علت عدم تحقق حکومت مطلوب اسلام و حاکم بودن جویهای اختناق در کشورهای اسلامی، متاسفانه دانشمندان و متفکران اسلامی به راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی آنگونه که لازم بود نپرداخته اند ولی حضرت امام خمینی (س) که توانست نخستین حکومت اسلامی را در دوران معاصر بنیانگذاری نماید، دیدگاه ها و اندیشه های گرانقدری در خصوص شیوه های نظارت در نظام سیاسی اسلام دارند که جمع بندی و صورت بندی نظرات ایشان در قالب راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی میتواند چراغ راهنمایی برای مردم و صاحبان قدرت باشد لذا موضوع این تحقیق و صورت بندی آراء و افکار حضرت امام تحت عنوان راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی دارای اهمیت فراوانی میباشد که عدم پرداختن

دانشمندان و متفکرین قدیم اسلام به مبحث نظارت، پرداختن به این موضوع را به طور مضاعف ضروری مینمایند.

ج) پیشینه پژوهش موضوع و جنبه های جدید این پژوهش:

علیرغم اهمیت فراوان راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (س) و اثرات نظری و عملی که در حوزه معرفت دینی و عرصه سیاست و حکومت بر آن مترتب است، این موضوع به صورت علمی و منظم توسط اندیشمندان و متفکران سیاسی و اسلامی مورد بحث و بررسی قرار نگرفته و تنها جنبه هایی از آن مطرح و مورد بررسی قرار گرفته است، که آن هم محدود به چند کتاب میشود همانند: «نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام» اثر سیدحسین معصومی، «مبانی نظارت و بازرسی» نوشته محمود رمضانپور نرگسی، «نظارت بر قدرت در فقه سیاسی شیعه» به قلم سید سجاد ایزدهی، «گزینش رهبر و نظارت بر او در نظام جمهوری اسلامی ایران» تالیف حسین جوان آراسته، «نقش ارزشهای اسلامی در فرایند نظارت و کنترل سازمان» نوشته علیرضا علی احمدی، مصطفی کاظمی و محمد مولایی، «مجموعه مقالات هم اندیشی نظارت مردمی و نقش آن در اصلاحات اجتماعی» منتشره از طرف ستاد امر به معروف و نهی از منکر سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مقالاتی در کتاب «نظارت استصوابی» به اهتمام روابط عمومی دفتر تحکیم وحدت و برخی از مقالات مندرج در سه جلد کتاب «مردم سالاری دینی» به کوشش کاظم قاضی زاده از انتشارات چاپ و نشر عروج.

هر یک از این آثار در نوع خود دارای ارزش و حائز اهمیت اند اما آنچه مهم می باشد این است که غالب این آثار تنها به برخی از اجزای بحث پرداخته اند؛ برخی نیز به صورت مقاله بوده و در کتابی گردآوری شده اند و در آن مقالات نیز به صورت پراکنده به برخی از ابعاد نظارت در اسلام پرداخته شده است. برخی نیز نظارت را از دریچه قضائی و عده ای هم از نظر فقهی و برخی دیگر نیز به عنوان بحثی از مباحث علم مدیریت، به آن نگریسته اند.

بنابراین هیچ یک از آثار موجود اهداف مورد نظر ما را تأمین نمی کند و هر چند که مجموعه تالیفات فوق در روشن کردن ابعاد و زوایای این بحث بسیار مفید و موثر است اما هیچکدام مبحث را مطابق موضوع این تحقیق به پایان نبرده و هر یک به فراخور دیدگاه، فهم و سلیقه نویسنده سهمی در گشودن دریچه های مبحث نظارت داشته اند. لذا این مجموعه تلاش خواهد کرد ضمن برطرف کردن این خلاء با ارتباط بین دو حوزه علوم سیاسی و معرفت دینی و استفاده از مفاهیم مصطلح در علم سیاست، راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی را از دیدگاه امام خمینی (س) در تمامی ابعاد درونی و بیرونی، شناسایی و تبیین نماید.

د) نحوه ارتباط موضوع با حوزه مطالعات امام و انقلاب:

نظارت همه مردم بر اعمال و رفتار دستگاه های حکومتی و همچنین نظارتی که از سوی حکومت بر ارگانها و کارگزاران اعمال میگردد، در هر حکومتی لازم و ضروری میباشد. و از آنجا که حضرت امام خمینی (س) توانستند انقلابی بزرگ و جهان شمول را در ایران اسلامی رهبری نمایند و نخستین حکومت اسلامی را در زمان معاصر برپا کنند پس اعمال نظارت در حکومت بنیان نهاده شده از سوی ایشان نیز لازم و ضروری میباشد؛ لذا هر گونه پرداختن به دیدگاه های امام خمینی (س) در خصوص موضوع این تحقیق ارتباط مستقیم با حوزه مطالعات حضرت امام دارد.

ه) سوال اصلی و سوالات فرعی پژوهش:

1. سوال اصلی:

راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (س) چیست؟

2. سوالات فرعی:

پاسخگویی به سوال اصلی مستلزم طرح پرسشهای فرعی دیگری است که منبعث و تحلیل یافته از سوال اصلی و یا مرتبط با آن است لذا بحث و بررسی آن اجتناب ناپذیر و ضروری خواهد بود که به شرح ذیل مطرح میگردد:

الف) مفهوم نظارت چیست، انواع آن کدامند و نظارت در اسلام بر چه پایه هایی استوار است؟

ب) در اندیشه امام خمینی (س) راهکارهای نظارت درونی در حکومت اسلامی چیست؟

ج) در اندیشه امام خمینی (س) راهکارهای نظارت بیرونی در حکومت اسلامی چیست؟

و) پیش فرضها:

1- حضرت امام خمینی (س) با توجه به محتوای تعالیم اسلامی به راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی پرداخته است.

2- اندیشمندان همواره درصدد یافتن ساز و کاری هستند که به وسیله آن بتوان بر حاکمان و کارگزاران حکومتی نظارت کرد.

3- نظارت از مهمترین شیوه های مهار قدرت و تضمین سلامت آن است و از فساد، دیکتاتوری، ظلم، خطا و انحراف صاحب منصبان و حاکمان جلوگیری می نماید و موثرترین راه برای رسیدن به هدف میباشد.

ز) فرضیه های پژوهش:

با توجه به اینکه این تحقیق بر حسب سوال اصلی می خواهد به چستی دیدگاه های امام خمینی (س) در خصوص راهکارهای نظارت در حکومت اسلامی بپردازد و به صورت منظم و نظامدار آن را توصیف نماید، نیاز به فرضیه ندارد و به جای آن می توان پرسشهای اصولی و محوری در جهت اهداف تحقیق تنظیم کرد و فرض هایی را به جای فرضیه ارائه داد تا مسیر تحقیق را نشان بدهد چون که به نظر برخی از روش شناسان پرسش های چیست (که با توصیف و اکتشاف سرو کار دارند) مستلزم وجود فرضیه نیستند.

از آنجا که پرسشهای اصولی و محوری در قسمت سوالات مطرح گردید، لذا در مقابل سوالات مطرح شده به فرض هایی (نه فرضیه) در قالب هدف به شرح ذیل اشاره می گردد تا مسیر تحقیق را نشان بدهد:

1. فرض اصلی:

«حضرت امام خمینی (س)، برای نظارت در حکومت اسلامی به دو شیوه نظارت درونی و بیرونی توجه داشته اند؛ و راهکارهای جامع و کاملی را در تمامی ابعاد این دو نوع نظارت ارائه نموده اند.»

2. فرض های فرعی:

اما از آنجا که فرض اصلی به صورت کلی ارائه می شود؛ ذیلاً ما آن را در قالب چند فرض فرعی، که هر یک جزئی از اجزاء فرض اصلی را تشکیل می دهد، بیان می کنیم:

الف) نظارت دارای انواع و اقسام مختلفی است و در یک تقسیم بندی کلی به دو قسم، یعنی نظارت درونی و نظارت بیرونی تقسیم می گردد، که منشأ و منبع آن را در اسلام، کتاب و سنت تشکیل می دهد.

ب) در اندیشه امام خمینی (س) راهکارهای نظارت درونی در حکومت اسلامی اوصافی همانند: «ایمان به خداوند»، «داشتن تقوای الهی»، «عدالت»، «تزکیه و تهذیب نفس»، «باور و اعتقاد به اصل حضور و شهود الهی»، «خود کنترلی»، «باور و اعتقاد به شاهد و ناظر بودن پیامبران و اولیاء الهی»، «باور به نظارت بر انسان به واسطه ملائکه الله»، «ایمان به معاد»، «باور به شاهد و ناظر بودن اعضا و جوارح انسان»، و «علم و آگاهی» می باشد که بر اساس آنها افراد از درون بر عملکرد خود نظارت می نمایند.

ج) در اندیشه امام خمینی (س) راهکارهای نظارت بیرونی در حکومت اسلامی، در قالب راهکارهای عمومی و ساختاری قرار دارند.